

MET 'DEN HEIMANS' NAAR DE ARDENNEN...

Leo Vanhecke, Nationale Plantentuin van België, Domein van Bouchout, B-1860 Meise (België)

De "Geïllustreerde Flora van Nederland" van Heimans, Heinsius en Thijssse is (was?) in Vlaanderen geen onbekende Flora. Vele generaties leerden op school planten determineren met behulp van "den Heimans". Beroemd vooral is hij ook in Vlaanderen voor zijn spreekwoordelijke gebruiksvriendelijkheid. De opname van alle "Belgische soorten" (= soorten die in Nederland niet, in België wél voorkomen) maakt het nu mogelijk om de HH&T te gebruiken in de gehele Benelux en aangrenzende streken. Gewezen wordt op de verschillende betekenissen van het begrip "de Ardennen" en op het vaak verkeerde gebruik ervan. Aan de hand van enkele voorbeelden wordt aangetoond dat lang niet alle "Belgische soorten" beperkt zijn tot het Ardens district, maar dat ze zowat in alle Belgische fyto geografische districten aanwezig zijn.

MET BLIJDE VERWACHTING...

Het zal zowat een jaar geleden zijn, dat Jaap Mennema mij schreef druk bezig te zijn met de heruitgave, en eigenlijk de modernisering

en de uitbreiding van Heimans', Heinsius' en Thijssse's "Geïllustreerde Flora van Nederland". Meest belangwekkend voor mij was de mededeling dat voortaan ook de "Belgische" soorten erin zouden worden opgenomen. Ik heb vanzelfsprekend niet nagelaten dit heuglijke nieuws met bekwame spoed te verkon-

digen en als een blijde mare heeft het zich in Vlaanderen verspreid. Verrassing en zelfs ongeloof alom, maar ook grote vreugde, want... eindelijk. Bij nader toezien, hier en daar ook gefronste wenkbrauwen, want betekende dit niet nog een ernstige concurrent te meer voor het produkt van eigen huis, de Flora van België (DE LANGHE et al., 1988; LAMBINON et al., 1992)?

Toch denk ik nu te mogen verklaren dat ook in Vlaanderen met blijde verwachting uitgekeken werd naar de nieuwe "Heimans, Heinsius en Thijssse". Misschien is dit ook niet meer dan normaal, want zoals Franstaligen het zo mooi kunnen zeggen: "A son premier amour on revient toujours..."

Voor de meeste van mijn generatiegenoten is de HH&T immers veel meer dan een vage jeugdherinnering of nog maar eens een nieuwe Flora. Het is de Flora waarmee men is opgegroeid, het leerboek waarmee men een deel van de stiel – het determineren – heeft geleerd. De "Heimans-Flora", of ook nog de "Thijssse-Flora" genoemd, was en is nog steeds een begrip in Vlaanderen, dè standaard voor wat betreft een pedagogische en didactische aanpak.

PEDAGOGISCH NORMBEPALEND

Dit gegeven is genoegzaam bekend, maar ik kan toch niet aan de verleiding weerstaan om het aan de hand van één voorbeeld te illustreren. Het fragment betreft de allereerste praktische kennismaking van de gebruiker met determineersleutels. Marga Coesèl heeft het aangehaald, Jaap Mennema heeft het aangehaald, je kunt er nu eenmaal niet om heen.

Ik citeer uit mijn persoonlijk HH&T-exemplaar, 19de editie van 1956, tweedehands gekocht. "Met meer dan zesduizend figuren" staat er op de kaft, voluit geschreven, om die 6000 meer gewicht te geven:

Is uw plant een boom of heester? – met vraagtekens, jawel – Zo ja, zie dan op blz. 77 onder Bomen en Heesters

Leo Vanhecke tijdens de presentatie in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam (foto: A. van Loon).

Is het geen boom en geen houtige struik of heester, of twijfelt u, zie dan hieronder bij nr 2 – en direct daarop aansluitend volgt dan een hele uitleg waarin struiken en bomen omschreven worden en waarin aangegeven wordt wat de verschillen zijn met kruiden.

Zoals Mennema reeds zei: Heimans en Thijsse nemen je bij de hand, en als je kunt lezen kun je determineren...

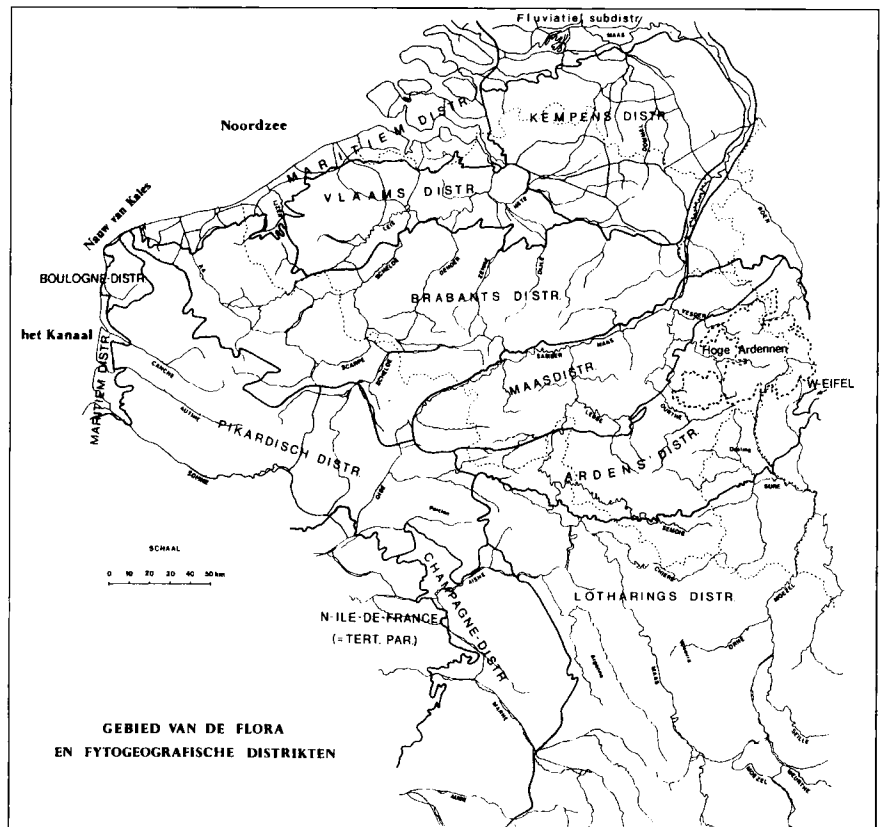
In de meest recente (Nederlandstalige) Flora van België (DE LANGHE et al., 1988) verloopt die eerste kennismaking als volgt:

Niet groene parasitaire of saprofytische planten zonder bladen of met tot schubben gereduceerde bladen (). Groep A: Niet-groene parasitaire of saprofytische planten p. XXX. en waarbij onmiddellijk in een voetnoot nog de opmerking aansluit: (*) planten die vóór de bladontluiking bloeien (Tussilago, Petasites, Crocus, Colchicum, e.a.) worden in deze groep niet behandeld.*

Zoveel is zeker: beide werken zijn vanuit een verschillende benadering ten opzichte van de gebruiker geschreven. Binnen hetzelfde potentiële marktsegment beogen ze in wezen een ander publiek. Het is nu ondermeer aan de professoren botanie om uit te maken tot welk publiek hun studenten behoren...

EEN EIGENZINNIG FORMAAT

Eén nadeel heeft de HH&T ontegensprekelijk wel. Met name moet men er een gepaste handigheid en een speciale evenwichtstechniek voor ontwikkelen om deze "veldgids" staande in het veld te gebruiken. Daar waar men met andere vertrouwde Flora's als het ware tussen duim, wijs- en middenvinger van één hand probleemloos kan rondbreveren, is men deze lust niet beschoren met de HH&T. Bij deze laatste is een fijn gevoel voor balans tussen bovenarm, onderarm en gestrekte handpalm onmisbaar. Het behoud van een constante hoek tussen deze onderdelen is van cruciaal belang, evenals de continue beheersing van de spankracht van de ondersteunende spieren, waarmee kleine verschuivingen tengevolge van lokale omstandigheden kunnen worden gecorrigeerd. U moet, met andere woorden, leren balanceren tussen openklappen en dichtslaan, tussen wegdraaien en omkantelen. En zo is nog maar eens bewezen dat men niet steeds alle kwaliteiten in huis kan hebben...

FIGUUR 1. De fytogeografische indeling van België en van de aangrenzende delen van Nederland, Duitsland, Luxemburg en Frankrijk: een Belgische visie (uit: LAMBINON et al., 1992).

VOOR DISCUSSIE VATBAAR

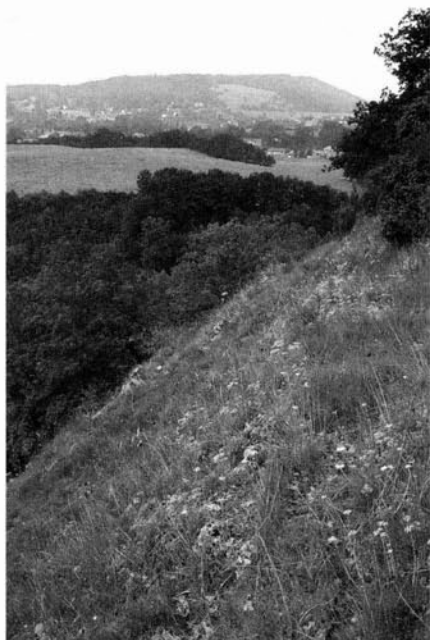
Men heeft mij voorgesteld om U te onderhouden over de Ardennen. Ik citeer: "Met 'den Heimans' naar de Ardennen...". Ik had het zelf niet Vlaamser kunnen verzinnen en formuleren. Maar het is een leuke titel, die een venster opent op eindeloze, zeg in dit geval maar grenzeloze discussies over een kluwen van aardrijkskundige, plantengeografische en floristische indelingen en systemen, over geologische, pedologische en klimatologische kenmerken, over soortengroepen en flora-elementen, over nationale tradities en regionale verschillen en, onvermijdelijk, over terminologische verwarringen en dubbelzinnigheden. U zult begrijpen dat hier een doos van Pandora klaar staat om geopend te worden. Nog onlangs heeft een collega en goede vriend van mij (STIEPERAERE, 1992) twaalf bladzijden nodig gehad om uit te leggen dat de Belgische fytogeografische districten eigenlijk geen fytogeografische districten zijn... Zeg maar dat in België niets eenvoudig is. Laat mij vooreerst relativerend stellen dat ik een beetje vermoed dat voor de Nederlanders de Ardennen zijn, wat Holland voor de

Vlamingen is – als U begrijpt wat ik bedoel. Als U begrepen heeft wat ik bedoel, dan zouden de Ardennen dus staan voor zowat alles in België waar het heuvelachtig is, veel bossen zijn en Frans gesproken wordt. Stelt U zich alvast gerust: de doorsnee Vlaming denkt er net zo over.

Daarom hier toch een summier overzicht van de "fytogeografische" streken van België, waarbij ik het besmette woord fytogeografische wel degelijk tussen aanhalingstekens plaats en mij van verdere commentaren zal onthouden.

BELGISCHE FYTOGEOGRAFIE IN VOGELVLUCHT

In tegenstelling tot de Nederlandse flora-districten situeren de Belgische fytogeografische districten zich alle in min of meer evenwijdige stroken aan de kust (figuur 1). Bewegend van noordwest naar zuidoost en van laag naar hoog, doorlopen we eerst de duinen en de "polders", die in België traditioneel samengevoegd worden tot een Maritiem dis-

FIGUUR 2. Het natuureservaat Lesse en Lomme nabij Han-sur-Lesse in de kalkrijke streek van de zuidelijke Famenne (Caletienne) herbergt een van de soortenrijkste gebieden van België (foto: B. Graatsma).

trict. Dit beslaat een 15-20 km brede zone die naar Nederland aansluit op het Renodunaal district en het Estuariëndistrict.

Ten zuiden van het Maritiem district strekken zich over de volle breedte van het Vlaamse landsgedeelte, en in elkaars verlengde liggend, het Vlaams- en het Kempens district uit. Ze beslaan de zandgronden en lemige zandgronden van Laag-België en lopen door tot in Nederland. Een oud zeer is, dat op floristische gronden het zeer moeilijk blijkt beide districten van elkaar af te grenzen. De ver-

schillen zijn eerder landschappelijk en van cultuurhistorische aard.

Helemaal aan het oostelijk uiteinde van de Kempen, in de Maasvallei, op de grens tussen Nederland en België, situeert zich een lange smalle uitloper van het uit Nederland overgenomen Fluviatiel district. In België wordt dit als een subdistrict van het Brabants district beschouwd (LAMBINON *et al.*, 1992).

Over de volle breedte van België, maar zuidelijk van het Maritiem-, Vlaams- en Kempens district, bevindt zich het Brabants district, dat vroeger ook wel het Haspengouws district genoemd werd, naar een van de grotere natuurlijke streken die het omvat, of ook nog het Picardisch-Brabants district, want net als het Maritiem district loopt dit Brabants district nog een heel eind westwaarts door in Frankrijk. Ook dit Brabants district wordt hoofdzakelijk op pedologische gronden afgebakend en kan nauwelijks op een eigen floristisch profiel bogen. Het zit te paard op de taalgrens, want we bevinden ons hier reeds in het midden van België.

Zuidoostwaarts wordt het Brabants district begrensd door de Maas en de Samber, en nu wordt het interessant, want daarmee bereiken we de "Ardennen s.l.", in "Hollandse" en Vlaamse betekenis dus. We trekken de rivieren over en komen terecht in het Maasdistrict. Dit is de streek van de Condroz, de Fagne en de Famenne. Licht heuvelend en overwegend bestaande uit kalkrijke gesteenten en -gronden, zeer soortenrijk en floristisch goed gedifferentieerd (figuur 2). Noch het Brabants district, noch het Maasdistrict sluiten aan op het Nederlandse systeem van flora-districten.

Nog verder zuidoostwaarts belanden we eindelijk in het echte Ardens district. We zijn inmiddels al tot meer dan driehonderd meter boven de zeespiegel gestegen en worden omgeven door Fijnspar-bossen (*Picea abies*): het vertrouwde beeld van de Ardennen. De lemige bodems en de rotsen zijn er van nature uit voedselarm en zuur. Floristisch zijn de Ardennen een eerder soortenarm gebied en we trekken daarom meteen door naar de Hoge Ardennen, de doorgaans als een onderdistrict beschouwde gedeelten van de Ardennen die boven de 550m liggen. Met 120 vorstdagen is dit het meest boreale gedeelte van België. Hier ook valt de meeste neerslag (1400 mm), wat dan weer bepalend is voor de bekende wijde veenlandschappen van de Hoge Venen (figuur 3). Het Ardens district loopt door, over de landsgrenzen heen, tot in Duitsland, Luxemburg (de Oesling) en Frankrijk. Het 20-tal soorten dat min of meer typisch is voor het Ardens district (DELVOS-ALLE, 1978), zal ik U besparen.

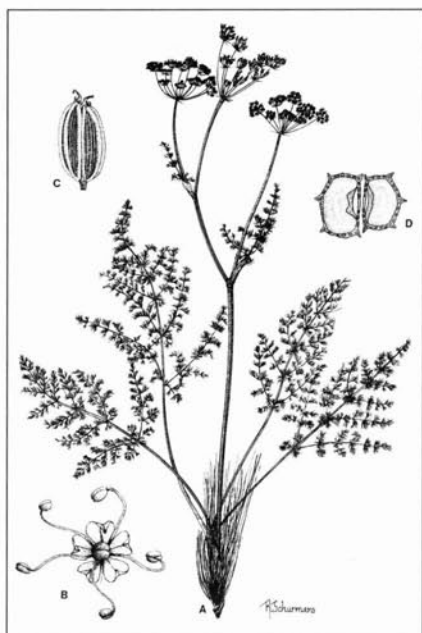
Tenslotte dalen we weer af, helemaal naar de uiterste zuidpunt van België. Op zo'n dertig km van de Franse grens komen we in de Gaume-streek, die zich fytogeografisch situeert in het Lotharings district. Van dit overwegend Franse district bevindt zich slechts een klein gedeelte in België. Het loopt eveneens door tot in Luxemburg, waar de natuurlijke streek die er mee samenvalt het Gutland wordt genoemd. De bodem is er opnieuw kalkrijk en vruchtbaarder. Talrijke cuesta's volgen er elkaar op en bepalen het reliëf. Door het mildere klimaat bereiken enkele submediterrane soorten dit district.

MET 'DEN HEIMANS' NAAR DE ARDENNEN?

FIGUUR 3. Het uitgestrekte desolate veenlandschap van de Hoge Venen (foto: B. Graatsma).

Het zou verkeerd zijn te veronderstellen dat in België alleen in de eigenlijke Ardennen soorten voorkomen die in Nederland ontbreken of heel erg zeldzaam zijn. Laten wij bij wijze van voorbeeld heel even de familie van de Schermbloemigen napluizen op dergelijke gevallen. Eerst en vooral is er de Wilde peterselie (*Petroselinum segetum*), die vroeger Oogstpeterselie (in VL) en ook wel Vlaamse peterselie (in NL) genoemd werd en waarvan de bloemschermpjes zo nietig zijn, dat de plant bijna alleen vanuit stilstaande fasen opgemerkt wordt. Hij komt in Nederland slechts op enkele plaatsen in Zeeland voor, maar is in de aansluitende Westvlaamse pol-

FIGUUR 4. Een echte Ardense, "Belgische soort": de Bergvenkel (*Meum athamanticum*). Del. R. Schurmans en A. Fernandez (uit: FABRI, 1993).

derstreek een vrij regelmatige verschijning. Binnen diezelfde kustpolders kan men restantsgewijze, in hooilanden het zeldzaam geworden statige Weidekervel-torkruid (*Oenanthe silaifolia*) tegenkomen (VANHECKE, 1979). Recent is gebleken dat elders in België het Varkenskervel-torkruid (*O. peucedanifolia*) er veelvuldig mee verward is geworden (FABRI, 1991). Beide soorten schijnen niet meer voor te komen in Nederland. Nog steeds in het westen van het land, in het Brabantse district nabij de grens met Frankrijk, kan (kon) men in wegbermen de karakteristieke bladen en roomwitte bloemen van de Steeneppe (*Sison amomum*) aantreffen. De Franse aardkastanje (*Conopodium majus*) is een andere schermbloemige, die zich recent

vanuit Frankrijk schijnt uit te breiden en waarvan in elk geval de inheemsheid nog ter discussie staat (FABRI & KERVYN, 1989). Andere schermbloemigen, ditmaal exclusief voor de oostelijke landsgedeelten, en daar vrij algemeen, zijn de Hertswortel (*Seseli libanotis*), het Sikkel-goudscherm (*Bupleurum falcatum*) en de Meesterwortel (*Peucedanum ostruthium*). De eerste twee zijn vrij algemeen in de kalkstreken en/of de Ardennen. Misschien het meest duidelijk voorbeeld evenwel is dit van de Bergvenkel (*Meum athamanticum*), die felgroene venkelbladen combineert met witachtige bloemschermen, en die zich exclusief ophoudt in venige wegkanten, heiden en dergelijke binnen de Hoge Ardennen (figuur 4).

Vrij talrijk ook zijn de zeggesoorten die wel in België en niet in Nederland voorkomen, maar meer tot de verbeelding spreken soorten als de azuurblauwe Paarse Schubwortel (*Lathraea clandestina*), de Wilde weit (*Melampyrum arvense*) met fraaie gele bloemen en paars verkleurde schutbladen, de Spekwortel (*Tamus communis*), een klimplant met glanzende driehoekige bladen en de Boshyacint (*Hyacinthoides non-scripta*), die uitgestrekte tapijten vormt in de ondergroei van sommige Brabantse bossen (figuur 5) en die er de noordgrens van zijn natuurlijk areaal bereikt. De Wilde judaspenning (*Lunaria rediviva*) is vrij algemeen in de ondergroei van ravijnbossen in de Ardennen en de Maasstreek. De aantrekkelijke Gele en Witte zonneroosjes (*Helianthemum nummularium* en *H. apenninum*, zie foto p. 10) en het Dwergzonneroosje (*Fumana procumbens*, zie foto p. 10) zijn net als het Zwart en het Rood peperboompje (*Daphne laureola* en *D. mezereum*) eveneens aan kalkgraslanden van voornamelijk het Maas- en het Lotharings district gebonden.

U zal het begrepen hebben, ik zou nog een hele poos zo kunnen doorgaan, maar het was enkel de bedoeling om U even te laten proeven. Belangrijk is dat al deze soorten nu zijn opgenomen in de nieuwe HH&T, en belangrijker nog voor de Belgische gebruiker, is dat van alle opgenomen soorten ook de verspreiding in België gegeven wordt.

Misschien mag ik, bij wijze van uitleiding, ook nog eens beklemtonen dat het niet enkel in België is, dat de nieuwe HH&T goede diensten zal bewijzen. Meer zelfs, vermits de meeste van de Belgische districten ook in de aangrenzende delen van Frankrijk, Luxemburg en zelfs Duitsland doorlopen, zonder dat daar direct noemenswaardig veel nieuwe soorten bijkomen, zal het in de toekomst mogelijk zijn zich met de HH&T aan verre gaande exploraties te wagen. "Met 'den Heimans' naar de Ardennen..." mag dus gerust vervangen worden door "Met 'den Heimans' de grens over..."

Ik hou eraan tenslotte, de bewerker Menne- ma en zijn medewerkers Cortenraad, Van der Ploeg, Schaminée, Westhoff en Wiegers, evenals de uitgeverijen Versluys en Den Gulden Engel, van harte te feliciteren met deze nieuwe "Heimans, Heinsius & Thijsse". De nieuwe "HHT&M" wens ik, mede namens gans flora-minnend Vlaanderen, veel succes toe op zijn grensoverschrijdende tochten!

LITERATUUR

- DELVOSALLE, L., 1978. Verspreidingstypen. In: E. VAN ROMPAEY & L. DELVOSALLE (eds.), tekstgedeelte bij de Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora. Nationale Plantentuin van België, Meise.
- FABRI, R., 1993. Flore générale de Belgique, Spermatophyta vol. V - Fasc. 2. Jardin botanique national de Belgique, Meise.
- FABRI, R. & A. KERVYN, 1989. *Conopodium majus* (Gouan) Loret à Malonne (Namur, Belgique), sans doute une introduction fortuite. *Dumortiera* 44: 30.
- FABRI, R., 1991. *Oenanthe peucedanifolia* - *Oe. silaifolia* (Apiaceae), une confusion tenace. *Notes sur deux autres Oenanthe de la flore belge*. *Belg. Journ. of Bot.* 124 (1): 47-59.
- LAMBINON, J., J.-E. DE LANGHE, L. DELVOSALLE & J. DUVIGNEAUD, 1992. Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des régions voisines. 4e éd. Jardin botanique national de Belgique, Meise.
- LANGHE, J.-E. DE, L. DELVOSALLE, J. DUVIGNEAUD, J. LAMBINON & C. VANDEN BERGHE, 1988. Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. 2e druk. Nationale Plantentuin van België, Meise.
- STIEPERAERE, H., 1992. Fytogeografische streken van België, of ecologische streken? *Dumortiera* 52: 11-22.
- VANHECKE, L., 1979. *Oenanthe silaifolia* Bieb. in de vallei van de Ilzer en in België. *Bull. Soc. Roy. Bot. Belg.* 112: 13-20.

FIGUUR 5. De Boshyacint (*Hyacinthoides non-scripta*) als ondergroei van loofbossen in de Vlaamse Ardennen (foto: B. Graatsma).